

גיליון נושא: 'לשון הרע באפי תלתא'

בס"ד, יום ג' פרשת ויחי, י"ב טבת תשע"ז. דיונים אקטואליים בסוגיות הנלמדות. מסכת ב"ב דף לט. לעורר לב המעיין בלבד, ואין לסמוך על הדברים הלכה למעשה. להצלחת הרב עקיבא בן שרה חיה הי"ו. לע"נ יעקב בן אברהם חיים זצ"ל.

ההיתר באפי תלתא

מבואר בגמ' (ב"ב דף לט. ערכין דף טז). "אמר רבה בר רב הונא: כל מילתא דמיתאמרא באפי תלתא, לית בה משום לישנא בישא; מאי טעמא חברך חבא אית ליה, וחבא דחברך חבא אית ליה".

1. ארבע פירושים

בראשונים נאמרו ארבע פירושים שונים מדוע מותר לדבר לשון הרע באפי תלתא, ואיך הותר האיסור לגנות את חברו, וכמה נפק"מ לדינא יוצא מדבריהם.

פירוש ראשון: לדעת התוס' (ערכין דף טו: ד"ה כל) מדובר בסיפור שניתן לפרשו בשני אופנים, כמו "נורא בי פלניא" ותלוי באופן אמירתו בשעת מעשה. ובפני שלשה אין חוששים שיספרו באופן מגונה מפני שבוודאי יגיע לאזני המדובר, וברור שיכוון דיבורו לטוב. אבל אם ניכר לפי קולו ותנועותיו שמתכוון לגנותו, הרי זה לשון הרע, אפילו אם יאמרנה בפניו, ואדרבה ככל שיתרבו השומעים יגדל חטאו.

פירוש זה נפסק להלכה, בשו"ע הרב (סימן קנ"ו סעיף י"א), ובחפץ חיים (כלל ב' סעי' ב', במ"ח ס"ק ג' ד"ה ואף וד"ה אך "דלא מצינו מי שיחלוק עליהם בפירוש זה").

פנינים

נעשית לו כהיתר!

זהירות: יסוד חשוב בזה, שמעתי מהג"ר ראובן נתן נטע לוי שליט"א, לאחר לימוד והעיון בספר חפץ חיים כלליו פרטיו ודקדוקיו, מתברר שבאמת הרבה מהדיבורים המצויים בענייני נייעס' ופוליטיקה כרוכים באיסורים גמורים של לשון הרע ורכילות ועוד, והסיבה האמיתית שהרבה נכשלים בזה, הוא מחמת ההיתר הידוע של רב הונא (יומא פו:): כל העושה עבירה ושנה בה נעשית לו כהיתר.

כהיתר: וכפי שמסופר בספר ארח דוד (עמוד קנו הערה 367) מעשה שהיה כאשר הזדמנו לביתו של הגרי"ז מברסק זצ"ל חבורה מגדולי ירושלים, אמרו על אחד מגדולי הרבנים בימים ההם, ששותה יין מיקב מסוים שכשרותו מפוקפקת. נענה הג"ר דוד בהר"ן זצ"ל ואמר, "יש לו היתר", התפלאו כולם איזה היתר קיבל? הגיב ר' דוד ואמר; ההיתר מפורש בגמ' (יומא פו:), אמר רב הונא כל העושה עבירה ושנה בה... נעשית לו כהיתר! התפעל הגרי"ז ואורו עיניו מכוחו של ר' דוד שאינו נושא פנים לאיש (רשימות רבי מרדכי ברש"ז ויספיש שליט"א, בשם הג"ר רפאל סאלאווייציק בן הגרי"ז זצ"ל).

כמצוה: וידוע מה שאמר הג"ר ישראל סלנטר זצ"ל (ספר ילקוט דברי אסף), כל העובר עבירה ושנה בה נעשית לו כהיתר, ואם שילש בה נעשית לו אף כמצוה.

על המתעסקים בגנות חברו לשם מצוה, התלונן תלמיד הגר"א רבי שמואל מאלצאן זצ"ל (הערות על ספר אבן שלמה פרק ג' עמוד מ"ה, אמונה והשגחה עמוד ט"ז) וז"ל; בעונותינו הרבים יש הרבה מהיראים המתקדשים והמטהרים אחר דקדוקי מצוות, שאין בהם רק חומרא בעלמא לשרידים היושבים לפני ה'. ואילו באלו האיסורים החמורים, לשון הרע מתכבד בקלון חברו וכדומה, פרקו עול ונעשה להם כהיתר גמור, עד שמעולם לא עלתה על דעתם הרהור תשובה עליהם, ואדרבה לפעמים נחשבים להם כמצוה רבה, ועיי"ש עוד בדבריו. ❖

מנהג ישראל תורה

ברור שאינו מקפיד...

שאלה: יש לדון האם מותר לדבר לשון הרע על אדם שבוודאי אינו מקפיד. תשובה: תלוי במחלוקת איך לפרש את המעשה של אהרן ומרים.

לדעת הגר"ש קלוגר זצ"ל (אמרי שפר סוף פר' בהעלותך) מותר דהוי כמו מחילה, ואהרן ומרים באמת לא חטאו בזה כי משה אינו מקפיד, שהרי כתיב (במדבר י"ב ג') וְהָאִישׁ מֹשֶׁה עֲנִיו מְאֹד מִכָּל הָאָדָם אֲשֶׁר עַל פְּנֵי הָאֲדָמָה. והטעם שמרים נענשה משום הכלל האמור בגמ' (קידושין דף פא:): נתכון לאכול בשר חזיר, ועלה בידו בשר טלה צריך כפרה, והם הרי לא ידעו שמשה אינו מקפיד.

אולם לדעת החפץ חיים (כלל ח' במ"ח ס"ק ב', שמה"ל פר' בהעלותך, כל כתבי הח"ח, ח"ג שיחות ח"ח עמ' צ"ט אות ל"ו, שו"ת לח"ח ח"א סי' ל"ה) הוי לשון הרע ממש. וזה לומדים ממעשה דמרים שמשה רבנו ע"ה לא הקפיד על זה דכתיב (במדבר י"ב ג') וְהָאִישׁ מֹשֶׁה עֲנִיו מְאֹד וכמו שכתב הרמב"ם (סוף הלכות טומאת צרעת) ואעפ"כ נענשה מרים בצרעת".

וכדבריו משמע בדרשות הר"ן (סי' ח') שכתב "הפסוק בא להודיענו שמה שקינא ה' יתברך לכבודו של משה, לא היה בשביל שידע שהדבר יבא לאזניו של משה ושהוא יקפיד בכך, כי הוא ענו מאד, אשר לרוב מעלתו, לכל הדברים אשר ידברו עליו, לא יתן אל לבו. אבל השם יתברך הוכיחם והעניש מרים, מפני שדיברו במי שגדול מהם.

ועיין עוד בח"ח השיעור יומי (יום י', הע' י"ז), אוהב ימים (עיונים סי' ב'), ובאור החיים (בהעלותך פרק י"ב פסוק י"א). ❖

פירוש שני: לדעת הרשב"ם (ב"ב דף לט. ד"ה דמתאמרא), רבינו גרשום (ב"ב סוף דף לט.), הסמ"ג (לאו ט'), והרמב"ם (דעות פרק ז' הל' ה') כאשר אדם סיפר בפני שלשה, למרות שהמספר עבר על איסור לשון הרע ורכילות, אם אחד מהשומעים, מספר לפי תומו באותה העיר ואינו מתכון להעביר את הקול ולגנותו יותר אינו עובר על איסור לשון הרע. שהרי כבר התפרסם ונודע הדבר, דחברך חבא אית ליה, וממילא ישמע את הגנאי, נמצא שלא הוסיף עליו גנות.

פירוש זה נפסק להלכה במג"א (סי' קנ"ו ס"ק ב'), ובשו"ע הגר"ז (סי' קנ"ו סעי' י"א), קיצור שו"ע (סי' ל' סעי' ה'), שואל ומשיב (מהד"ג ח"א סי' פ' ד"ה עוד נ"ל), ערוה"ש (סי' קנ"ו ס"ק ט"ו).

2. תנאי ההיתר

החפץ חיים (כלל ב') מגביל את ההיתר של הרמב"ם בשבע תנאים, המפורטים בזאת;

1) שלא יתכוין להעביר הקול ולגלותו יותר – רמב"ם (דעות פרק ז' הל' ה'), סמ"ג, תוס', חפץ חיים ס"ק ו', והג"ה שם, רכילות כלל ב' סעי' ג', ובמ"ח ס"ק ו'), מהרש"ל (ואמנם עי' עמודי שלמה ל"ת ט'). והוסיף החפץ חיים (סעי' ג' ובהגה"ה) דיש מפרשים (כסף משנה דעות פ"ז הל' ה') שההיתר הוא רק בדרך אקראי. ויש מחמירים יותר, שדווקא אם נתגלגל זה העניין דרך אגב בתוך דבורו (יד הקטנה דעות פרק ט' דין כ').

חשוב לציין שהרבה ראשונים חולקים על התנאי הזה, כמבואר בדברי הרשב"ם שגם רכילות בכוונה לגלות מותר (באר מים חיים סוף ס"ק ו'). וכן נוקט השאילתות (שאלתא כ"ח), והבה"ג (סוף הל' נחלות), עליות דר' יונה (ב"ב דף לט. בחד פשט), י"א רש"י (עי' במ"ח ס"ק ד' ד"ה ויש), הג' אשר"י (ב"ב פרק ג' סעי' ל'), ועיין ביד הקטנה, ובשו"ת שואל ומשיב (מהד"ג ח"א סי' פ' ד"ה עוד נ"ל).

2) דוקא השומע הראשון, אבל מי ששמע ממנו אסור לספר לאחר (ח"ח סעי' ד') ויש בזה כמה טעמים או משום שאסור לסמוך שהיה באפי תלתא [עי' עלי באר אות כ"א שחולק]. או משום

הערות מבני החבורה

תינוקות שנשבו בזמננו

שאלה: האם מותר לדבר לשון הרע על חילונים שאינם שומרים תורה ומצוות, האם יצאו מכלל עמיתך או לא? וזה ברור שהחוזרים בשאלה ודאי יצאו מכלל עמיתך, והנדון הוא רק במי שנולד וגדל בבית חילוני.

תשובה: לכאורה דין לשון הרע ורכילות על חילונים תלוי בנדון העקרוני, האם החילונים בזמננו הם בגדר 'תינוקות שנשבו' אז נוכל לומר שלא יצאו מכלל עמיתך, אולם אם דינם כמומרים ולא חשיבי תינוקות שנשבו י"ל שכיון שנעשית להם כהיתר לעבור על כל איסורי תורה, בודאי יצאו מכלל עמיתך.

ועיין **חפץ חיים 'מהדורת דרשו'** (עמוד 459) מה שהאריכו בזה, ויובא בזה תמצית דבריהם. לגבי עיקר הנדון האם אכן הם תינוקות שנשבו, דעת הגר"ח קנייבסקי שליט"א (דרך שיחה חלק ב' עמוד תנו תנז) שלפי החזו"א יש להם דין תינוקות שנשבו. מלבד מי ששנה ופירש. ודעת הגר"נ קרליץ שליט"א (חוט שני שבת חלק ב' פרק מ' אות ג') דדינם כספק תינוקות שנשבו, שהרי יודעים שהתורה מחייבת אותם, רק שאינם יודעים האמת. ומספק אסור לשנאותם. אבל דעת הגרש"ז אורבאך זצ"ל (שולחן שלמה יו"ט סימן תקי"ב שולי הגליון הערה א' ד') וכן דעת הגרב"צ אבא שאול זצ"ל והגרי"ש אלישיב זצ"ל והגר"ש הלוי וואזנר זצ"ל שאינם תינוקות שנשבו, אלא דינם כשוגגים.

מוסיף הגר"ר חיים זיבלד שליט"א, ששמע מהגרי"ש אלישיב זצ"ל, שחילונים בארץ ישראל אינם תינוקות שנשבו שיודעים את האמת, אלא שמכל מקום אין לעשות מעשים שימנעו מהם לשוב בתשובה, כפי שכתב בתרומת הדשן שלא לנעול הדלת בפני החפצים לשוב בתשובה. במענה לשאלת הגר"ר זליג קוסובסקי שליט"א השיב הגרי"ש אלישיב זצ"ל, שחילונים בתוך שכונה חרדית אינם תינוקות שנשבו, אבל חילונים שחיים בקיבוץ ואין מכירים כלל את אורח החיים התורני זה בגדר ספק האם הם בגדר תינוקות שנשבו, ובכל נדון צריך ללכת לחומרא (פ.ד.).

ולגבי האם מותר לדבר עליהם לשון הרע, דעת הגר"ש הומינר זצ"ל (זרע חים עמוד ש') כיון שייסד החזו"א (או"ח סימן פז ס"ק יד, יו"ד סימן א' ס"ק ו') שהחילונים הם בגדר תינוקות שנשבו, לכן יש איסור לדבר עליהם לשון הרע ורכילות. וכן כתב הגר"ר בנימין יהושע זילבר זצ"ל (שו"ת אז נדברו חלק י"ד סימן סט) שאף שלכל דיני התורה אין להם דין תינוק שנשבה, לגבי לשון הרע יש להחמיר לדונם כתינוקות שנשבו.

וכן דעת הגר"ר יהודה שפירא זצ"ל (דעת יהודה עמוד רמו), והגר"ר משה שטרנבוך שליט"א (תשובות והנהגות חלק ג' סימן תע"ח), שאין לספר לשון הרע על שאינו שומר תורה ומצוות שהם בגדר אנוסים. אולם כאשר יש בזה תועלת לגנות מעשיהם ודרכיהם מותר. וכן רודפי ושונאי הדת מצוה להרחיק אותם ולספר מעשיהם הרעים כדי שלא ילמדו מהם, כפי שמתרחקים מאדם בעל מחלה מדבקת, אף שאינו אשם בכך.

מאידך דעת הגר"ח קנייבסקי שליט"א (דרך שיחה חלק א' עמוד רי"ז) שאף תינוק שנשבה אינו בכלל 'עמיתך' ומותר לספר עליו לשון הרע. אכן אם המספר אינו שומר תורה ומצוות אסור לספר על חברו. ❖

דאתחזק איסורא ואין בידו לתקן (במ"ח ס"ק ט'). או משום אינן מקפידין על עצמן להגיד האמת (במ"ח ס"ק ט').

3) אם אחד מג' השומעים ירא אלקים או קרוב או אוהב של המדובר אסור לספר (ח"ח סעי' ה'). יש מעירים איך ההיתר מתחיל, הרי אם הוא ירא אלקים אסור לו לספר, ואם כן אדרבה שיהא הדין שאסור ולא יתחיל ההיתר של אפי תלתא, ולכאורה היה אפשר לומר שיחד עם המספר יש כאן שלוש, אבל בחפץ חיים מפורש שהמספר אינו בכלל השלש.

4) תלוי כמה כח הקול שמתפרסם, ושיירות מצויות – ח"ח (סעי' ו', במ"ח סוף ס"ק ו').

5) הזהיר שלא לגלותו, אסור לגלות – ח"ח (סעי' ז', סעי' ח').

6) אסור להוסיף תיבה אחת או להטעים את הדבר בפני השומע – ח"ח (סעי' ט').

7) אסור לשומע לקבל, ואם יודע שהוא יהיה מקבל או יוסף דברים לגנאי, אסור לומר לו – ח"ח (סעי' י'), עי' חלקת בנימין (אות י"ח). [יש אומרים שמותר לשמוע - עלי באר אות כ"ב וסוף אות כ"ג, חלקת בנימין ביאורים ס"ק ל"ה].

אחרי כל התנאים הללו מסיק הח"ח (סוף סעי' י') וְאַחֲרֵי כָּל הַדְּבָרִים וְהָאֵמֶת הָאֵלֶּה שֶׁבְּאַרְנוּ, רָאָה אַחֲרַי, כְּמָה יֵשׁ לְהִתְרַחֵק מִקְּלָא זֶה, שֶׁכְּמַעַט אֵין לָהּ מְקוֹם בְּמִצִּיאוֹת, וּבְפֶרֶט שְׂאָף אִם יִצְטָרְפוּ כָּל הַפְּרָטִים, גַּם כֵּן צָרִיךְ עֵיוֹן אִם הִלְכָה כְּדַעָה זֶה, אַחֲרַי שְׁלֹדַעַת הַרְבֵּה פּוֹסְקִים אֵין שׁוֹם מְקוֹר לְקָלָא זֶה מֵהַש"ס (וּכְמוֹ שֶׁכְּתַבְנוּ בְּסוּף סְעִיף קָטָן ד' בְּבֵאֵר מִים חִיִּים), לְכֵן הַשׁוֹמֵר נִפְשׁוֹ יִרְחַק מִזֶּה".

יצוין שלדעת הג"ר יצחק יוסף שליט"א למנהג הספרדים להלכה יש לנקוט כדעת הרמב"ם שמותר כאשר מפורסם הלשון הרע, ודלא כהחפץ חיים שנוטה לפסוק כדעת התוס', ועיין בספר חפץ חיים עם פסקי הג"ר עובדיה יוסף זצ"ל מה שכתב בזה (ר.ב.ק.).

3. פירושים נוספים

פירוש שלישי: כתב רבינו יונה (שערי תשובה שער ג' מאמר רכ"ח, עליות דר' יונה ב"ב דף לט. הובא בח"ח כלל י' סעי' ז') רשע שמצוה לגנות כדי להרחיק אנשים מעליו, מותר רק בפני ג'. משום דמחזי כלשה"ר משום שיחשדו אותו לחונף וגונב דעתו, או משום שנראה שאינו אמת.

לפירוש זה, יש מספר אופנים שמותר גם שלא בפני ג'; אם הוכיח אותו מתחילה (במ"ח כלל י' ס"ק ט"ו). או אם ניכר שזה לתועלת (במ"ח כלל י' ס"ק ל"ה). ועיין נתיבות חיים שם, שמפרש דהיינו בתועלת קרובה, ועיין חלקת בנימין שם). או אם מחמת התוכחה יבוא לידי קלקול (במ"ח כלל י' ס"ק כ"ב). או אם יש לו אימה מהמדובר שיכול להרע לו.

פירוש רביעי: עולה מדברי רש"י (עירובין ריש דף טז. ד"ה דמתאמרא) "מכיון שהבעלים אמרוה בפני ג', לכן המגלה אותה אינו לשה"ר שזה גילה תחילה דעתו שאם מגלה אותו אינו חושש, דמידע ידע דסופו להגלות".

לפירוש זה נחלקו מי "הבעלים" להתיר את הלשון הרע; לדעת המחצית השקל (או"ח סי' קנ"ו ד"ה בפני ג'), העמק שאלה (שאלתא כ"ח אות ה'), עלי באר (אות ט'), יד קטנה הולך על המדבר לשה"ר (כמו לפי המהלך של הרשב"ם). אבל הבמ"ח (ס"ק ג' ד"ה ויש, ס"ק ד' ד"ה דאם, עי' סעי' י"ג וס"ק כ"ח) פירש דקאי על המדבר על עצמו.

סיכום הגיליון:

4. דינים העולים

נחלקו הראשונים מהו ההיתר של אפי תלתא והאם זה מתיר גם גנאי גמור, שמכיון שמפורסם אינו מתגנה יותר בכך. או שרק דבר שאינו גנאי גמור, כיון שבאפי תלתא ודאי יאמרנו באופן שאינו מתפרש כגנאי. לדעת התוס' מותר רק מדובר בסיפור שניתן לפרשו בשני אופנים, כמו "נורא בי פלניא" ובפני שלשה אין חוששים שיספרו באופן מגונה. אבל לדעת הרמב"ם מותר גם בגנאי גמור.

ההיתר של הרמב"ם צריך שיצטרפו לזה 7 תנאים; 1. לדעת הרמב"ם שלא יתכוון להעביר הקול יותר והרשב"ם פליג. 2. דוקא השומע הראשון. 3. אם אחד ירא אלקים אסור. 4. תלוי כמה גדול

הקול. 5. הזהיר שלא לגלותו אסור לגלות. 6. אסור להוסיף כלום ולהטעים הדבר באזני השומע. 7. אסור לשומע לקבל את לשון הרע.

החפץ חיים נוטה להחמיר כדעת התוס' ולא לסמוך למעשה להקל כדעת הרמב"ם. ויש מקילים למעשה כדעת הרמב"ם.

נחלקו הפוסקים האם חילונים בזמננו אינם בגדר תינוקות שנשבו ויצאו מכלל עמיתך ומותר לדבר עליהם לשון הרע, או דלמא נחשבים תינוקות שנשבו ואסור לדבר עליהם לשון הרע. ומכל מקום אם זה לתועלת מותר וגם מצוה לספר מעשיהם הרעים כדי להרחיקם מעלינו.

הרבה נכשלים באיסורי לשון הרע ורכילות, כדברי ר' הונא כל העובר עבירה ושנה בה נעשית לו כהיתר, והוסיף ר' ישראל סלנטר שאם שילש בעבירה נעשית לו כמצוה. וצריך ליזהר בזה.

לדעת הגר"ש קלוגר אהרן ומרים באמת לא חטאו כי משה לא הקפיד. אולם הכרעת החפץ חיים שגם אדם שבודאי אינו מקפיד חשיב לשון הרע והוכיח כן מאהרן ומרים. ❖

'עומק הפשט'

נייד: 052-7687405 | פקס: 02-6507823

הנושא לשבוע הבא; גיליון מספר 95 יום ג' פרשת שמות י"ט טבת תשע"ז.

האם מותר לקרוא פשקווילים?? - מסכת בבא בתרא דף לט.

אפשרות להנצחה; לע"נ, לרפו"ש, לישועה, וכדומה!

ניתן לשלוח - רעיונות ותיקונים, הוספות והערות, להגדיל תורה ולהאדירה.

אפשר לתרום עבור הוצאת הגיליונות בעמדות הממוחשבות של 'נדרים פלוס' ו'קהילות' ברחבי

הארץ, תחת המדור 'קופות נוספות' לפי החיפוש: 'עומק הפשט'.

וכן בקו הצדקה 073-2757000 יש להקיש עבור קוד 1529.

לקבלת הגיליון בדוא"ל 5047867@gmail.com